

*Мстислав
Казakov*

УДК 141; 316.2

ФУКО І ЛАТУР: два нариси соціальної теорії

Вплив Мішеля Фуко на сучасного соціолога та філософа Бруно Латура навряд чи можна піддати сумніву. Останнього можна називати бозна-як: наївним позитивістом, релятивістом, постмодерністом, конструкціоністом (в поганій конотації) тощо. Але ніколи не варто забувати, що він був також спінозистом (навіть таким собі спінозистом-дельозіанцем [Latour, 2014]) і фукольдіанцем. Фактично знаменитій акторно-мережевій теорії Б. Латура (АМТ) передувала саме концепція влади, створена М. Фуко. Всі фукольдіанські концепти — біовлада, мікроевлава, мікрофізика влади — іманентно присутні й у латурівській АМТ, хоча і мають у ній інші назви. Більш глибоко зрозуміти фукольдіанську концепцію влади можна, на наш погляд, через АМТ і навпаки — історичну генезу АМТ слід відстежувати не починаючи від семінарів у Вищій гірничій школі, а з праць бунтівного французького інтелектуала. Обидві теорії, як концепція влади Фуко, так і АМТ Латура, розмиті концептуально. Для них не існує жорстких фреймів, у які зазвичай можна укласти будь-яку соціальну теорію — не дарма Латур називає свою соціологію «соціологією асоціацій» — асоціація тут має не лише значення «збірки» певних елементів (наприклад, «люди та об'єкти»), але й своє пряме значення — навіяний чимось образ. Саме такою, спонтанною, мінливою й без демаркаційних меж, бачить свою теорію Латур. Фуко ж бажає за краще називати власні соціальні та політологічні концепції «нарисами»: це не будівля і навіть не фасад будівлі, а радше штрихи до портрета,

© М. КАЗАКОВ,
2017

каркас будинку, голі залізні палі. І каркас цей, за непотрібністю для інших, може ніколи не обрости «м'ясом» стін, даху, вікон, меблів. На щастя, з ідеями Фуко трапилося геть протилежне — вони стали об'єктом пильного вивчення у соціально-гуманітарній сфері людських знань. Багато дослідників намагались надати концепції свого роду «завершеного вигляду».

На наш погляд, нарис Фуко повинен залишатися нарисом, відкритою для взаємодії теоретичною системою, яка не має принципового «завершення». Філософія, історія, соціологія та політологія Фуко є в першу чергу інструментом, а не онтологією або глибинним рівнем абстрагування в питаннях вивчення соціального. Не є вони і структурою, в яку слід «вписувати» наявні соціальні факти. Інструментальний характер соціальної теорії, в свою чергу, дає переваги як для критики суспільства, так і для експлікації його суттєвих рис, наявних у певний момент, не претендуючи на звання «метатеорії» з жорсткою структурою, що неминуче вплинуло б на сутнісний зміст елементів структури. Власне, такою ж є і соціологія Б. Латура. Останній порівнює свою теорію з олівцем, який малює олівець, або з двома руками, кожна з яких малює сама себе. У теорії Латура (так само, як і в теорії Фуко) чималу роль відіграють аутопоезис, самопідтримка, прагнення до власного становлення за рахунок внутрішнього розширення (або звуження) і самобудова за рахунок внутрішнього потенціалу та взаємодії із зовнішнім світом. Для того, щоб побачити всю продуктивність прочитання соціальної теорії Фуко крізь призму АМТ, оглянемо коротко сутність останньої.

По-перше, засадовими для АМТ є п'ять невизначеностей, з якими стикається дослідження суспільства: невизначеності сутності груп, природи дій, природи об'єктів, фактів і невизначеність типу досліджень [Латур, 2014: с. 36]. Що ж означає «невизначеність»? Це несумірність дій ученого, який підганяє під одну концепцію, сполучає та роз'єднує величезні потужності і перекроює в своїх теоріях реальну тканину соціального. В результаті теорія перетворюється на свого роду «прокрустове ложе», в яке силоміць вкладають усі існуючі феномени (і ті, що існували раніше), які теорія покликана описувати. З одного боку, Латур каже: «Колишні соціальні відносини насправді «упаковані» так, що, здавалося б, забезпечують готове пояснення багатьох загадкових предметів» [Латур, 2014: с. 37]. З іншого ж, і це ключовий момент, ці пояснення не прояснюють феномени, які покликана «розкривати» або як мінімум адекватно репрезентувати та чи та соціальна теорія: невизначеності виникають у зв'язку з недостатньою дослідженістю сутності зв'язків між елементами, які складають суспільство: не простежуються переходи і трансформації, зв'язки між розбіжностями і суперечностями, конфлікти між складовими частинами суспільства в контексті зв'язку не лише передумов і груп, які виникли «раптово», але також у контексті самих складових цих груп і характеру груп не як точок, але як мереж, які виникають і зникають у зв'язку з певними процесами, подіями, включеннями та виключеннями. І це другий важливий момент АМТ — необхідність аналізу відносин, зв'язків, практик, а

не виокремлених раніше структур і феноменів. Нам також давно відомо, що спокій — завжди лише напівспокій, а рух — завжди напіврух, що збірки, породжені суспільством, «соціальна машинерія», існують не в режимі механізмів із зовнішнім керуванням: не можна, натиснувши на зелену кнопку, змусити їх працювати, а натиснувши на червону — зупинити. На ділі все є набагато невизначенішим, існує більш розмито, нечітко — будь-яке несподіване включення суб'єкта або об'єкта або його вилучення зі збірки, будь-яка втрата деталі — і весь режим та логіка існування повністю змінюються. І це третій момент — визначення невизначеностей та способи їх усунення як способи розв'язання другої проблеми, проблеми аналізу зв'язків.

Визначивши елементи, які постійно присутні в розбіжностях, що ведуть до перманентного розвитку (зміни) суспільства, і виокремивши певні групи як складові його компоненти, слід перейти до аналізу «виробничих механізмів», які, власне, й підтримують життєздатність груп. Механізми ці проявляються в силах, певних відносинах, які ми щоразу виявляємо у тих чи тих феноменах, і у зв'язках між діяльними суб'єктами та об'єктами, включеними в дію. Саме через цей зв'язок Б. Латур уводить поняття «гібрида» [Латур, 2006; Latour, 2013; Латур, 2015] як актора, що має людські та нелюдські властивості в єдності їх проявів в кожній конкретній ситуації в певний момент існування суспільства. Актор же, таким чином, стає актором-мережею, тобто тим, що діє, причому діє, будучи включеним у безліч відносин, страт, практик, що конституують можливість його дій або бездіяльності стосовно інших діяльних сил і груп [Латур, 2006]. Актор-мережа відрізняється принципово нефіксованими параметрами — це може бути як одиничний суб'єкт¹, так і група суб'єктів², як суб'єкт і множина об'єктів³, так і множина суб'єктів і один об'єкт⁴.

Чи не простіше було б тоді назвати акторів-мереж «дивним актором» або «колективним актором»? На жаль, це неможливо: актор-мережа, незалежно від форми, ніколи не є автономним: влада монарха ґрунтована на величезній кількості інших акторів-мереж, які складають те, що можна назвати «фундаментом монархічної форми правління»; феміністський рух як група неможливий без акторів-мереж гноблення жінок; а винахідник не стане актором-мережею, включивши в «соціальне» свій винахід без здібностей (як інтуїтивних і творчих, так і професійних), матеріальних засобів і потреби суспільства в певному пристрої. Латур пише про свій концепт наступне: «Актор-мережа окреслюється завжди, коли в ході дослідження приймають рішення замінити акторів будь-якого розміру локальними і взаємопов'язаними місцями, замість того щоб ділити їх на «мікро» та «макро»... Перша

¹ Наприклад, історична особа, яка суттєво вплинула на історичний процес.

² Культура, субкультура, клас в економічному зрізі, представники певної професії.

³ Винахідник.

⁴ Віруючі щодо сакральних об'єктів — тотемів чи священних текстів.

частина (актор) розкриває вузький простір, в якому починають виношуватися всі грандіозні компоненти світу; друга частина (мережа) може пояснити, за допомоги яких засобів пересування, слідів, випробувань, типів інформації світ убирається всередину цих місць і потім, трансформувшись у них, вичавлюється назад назовні з їхніх тісних стін» [Латур, 2014: с. 252]. Інакше кажучи, актор-мережа — це і частина місця дії, і сутність дії, і самі дії, і навіть результат⁵, якщо наприкінці руху актор-мережа не елімінується. Звичайно ж, не слід об'єднувати актора-мережу, який репрезентує місце, і актора-мережу, який репрезентує силу, що діє в цьому місці: місце створюється і утримується таким, яке воно є, одним типом сил, дія ж переформатується іншими силами. Під збіркою, власне, і слід розуміти сукупність акторів-мереж, яка утворює і місце дії (своєрідну «сцену»), і дійових осіб на ній, включно із зовнішніми чинниками впливу, майбутні шляхи розвитку та історичну ретроспективу становлення середовища та агентів, що в ньому діють. Збірка, у свою чергу, в процесі групоутворення включається в інші збірки або виключається з них.

Повертаючись до метафори театру (місце дії як «сцена»), як приклад аналізу збірки розглянемо реальний театр. Можна сказати, що в самому театрі має місце абстрактна «сцена» як актор-мережа⁶, яка є місцем дії, а також мала збірка «акторська трупа», репрезентована кількома акторами, які утворюють актор-мережу⁷. «Трупа» і «сцена» утворюють збірку, яку ми називаємо «театральною виставою». Чи бачимо ми мережу в класичному розумінні, про яке звикли говорити в наш час? Насправді, ми бачимо сукупність суб'єктів та об'єктів («людей» та «не-людей»), кожен з яких опинився в цій збірці у зв'язку з певними обставинами. У цьому випадку це «встановлені» (або «нестандартні») норми абстрактної збірки театру. Але ж збірка «театр» також не є чимось постійним! Досить лише порівняти грецький та сучасний театр, або театр жорстокості Арто з ними двома. Формально це одна збірка, дана в її історичній генезі з охопленням маргінальних ліній розвитку. Сучасний театр — продукт генеалогії театру античного, натомість крютотичний театр Арто — свого роду антигенеалогія, щось, іменоване «театром», але спрямоване проти його заснування, свого роду рух у зворотний бік щодо історії становлення театру, хоча фактично ми маємо справу з іншим напрямком (адже крім руху назад та вперед по магістральних лініях історії соціального існує безліч потенційних векторів руху).

⁵ Так, якщо рух окремої збірки починається з режиму А і призводить до переходу в режим В, актор-мережа — це сукупність АВ, який включає потенційну збірку С, яка передувала збірці не-А, та імпліцитне відкидання АВ у вигляді потенційної, наразі невідомої, збірки D.

⁶ Під «абстрактністю» сцени розуміють включеність у цю збірку суфлера, звукооператорів, костюмерів, режисера, дублерів, сценариста, декораторів тощо.

⁷ Зверніть увагу, на те, що слово *actor* в англійській мові вбирає в себе обидва значення — актор театру чи кіно, рівно як і агент дії. Все залежить від контексту вживання.

Констатуючи багатогранність збірки театру (і той факт, що в неї включається безліч інших груп, малих збірок, межі яких ми, проте, чітко можемо окреслити), ми також завжди усвідомлюємо той факт, що театральна вистава включена в ще одну збірку — театр, в якому присутній глядач. Глядач не робить за фактом нічого для гри акторів, для декорацій або самої будівлі театру, але він, проте, змушує всю цю величезну систему діяти. Таким чином, глядач, спостерігач — зовнішня сила, яка зумовить процес, дію сил, які сам глядач повторити нездатний. Дійсно: навряд чи кожен відвідувач театру здатний грати як Ієн МакКелен або Макс Райнгардт, але без глядача, готового платити гроші за їхні дії або хоча б дивитися на них, обидва втрачають свою буттєвість акторами-мережами: в них просто не було б ніякої потреби. Таким чином, вся збірка «театру» за появи глядача є лише підсистемою більш великої системи, один з елементів якої, глядач як зовнішня сила, більш глибоко вкорінений у суспільстві у зв'язку з тим, що він, на відміну від акторів, майже ніколи не послаблює зв'язків з абстракцією, яку соціологи позначають як «суспільство загалом» і «суспільство як таке». Глядач не послаблює зв'язків за винятком моментів його власної включеності в певні мережі і залученості в них. Тоді він стає актором-мережею і виділяється своєю особистою присутністю в певних збірках. З цього також випливає наступний висновок: Латур даремно заперечував ідеї Н. Лумана [Latour, 2013] — збірки є аутопоетичними, оскільки саме можливість відсилати одна до одної в режимі циклічності, без наявності «фінальної збірки» або «фінальної абстракції», на зразок тих, які завжди використовували в соціальних науках, і робить АМТ життєздатною. Єдність збірок, їх зв'язок і можливість спостерігати їх, самоопис і рекурсивність збірок є тим, що дає їм можливість бути завжди посередині, поза абстрактними «глибинами» і надто конкретними «індивідами». Обидва підходи, взяті окремо один від одного, нерезультативні, доки збірки не починають виштовхувати одна одну на поверхню, причому на поверхню такого рівня абстракції/конкретизації, на якому ми й можемо вивчати збірки для досягнення результату. В свою чергу, у цьому випадку, якщо йдеться про дослідження «суспільств», необхідно орієнтуватися передусім на те, щоб іти за акторами, а не втискувати їх у «прокрустове ложе» наших теорій, методологій, створених чи виведених ще до вивчення нової соціальної групи.

Соціальна теорія завжди повинна бути начерком, ескізом, наполовину збіркою, чимось, що конструюють у процесі самого дослідження, оскільки соціальне дослідження — необхідним чином взаємодія, а суб'єкт пізнання нерозривно пов'язаний з об'єктом свого роду «обертом зворотного зв'язку»⁸. Лише в цьому випадку можливе створення якихось «загальних принципів»

⁸ Ця кібернетична метафора в контексті дослідження здається нам влучною. Крім того, використання терміна «оберт зворотного зв'язку» у соціальних науках було достатнім чином обґрунтовано у працях Н.Лумана, Е.Морена, Є.Н.Князевої.

щодо того, що ми зустрічаємо в процесі просування вглиб збірок, в процесі розплутування акторів-мереж. І тільки так можливо коригувати вже наявні інструменти та ідеальні об'єкти, з якими ми прийшли досліджувати те, що називаємо соціальними феноменами, процесами та фактами.

Те ж саме ми зустрічаємо і в археологічному проекті Мішеля Фуко. З одного боку, має місце історична ретроспектива. Філософ одним із перших звернув увагу на важливість генеалогії, генеалогічне конструювання форм, проявлених у сьогоденні. З іншого боку, згідно з Фуко, ми не прив'язані до конкретних історичних моментів як моментів переходу, що впливають на майбутнє, — археологія конститує також те, що іменують «розривами». Розрив епістемі, перехід з одного режиму існування в інший, зміна режимів знання (того, що Т. Кун називає парадигмами) — це ніщо інше, як «перезбірка» у Латура, зміна порядку старих компонентів один щодо одного⁹, а крім того — включення деяких нових компонентів (акторів-мереж, збірок) чи виключення старих. Такою, згідно з Фуко, є генеза формацій — дискурсивних, епістемологічних, аксіологічних. Такими ж для нього є й різного роду збірки — сексуальність, наука, культура, література, пенітенціарні системи.

Простим прикладом цього є прочитання (у згаданому ключі) фукольдіанського тлумачення політичної економії та держави загалом. Задавшись питанням, як її розглядають в його археологічному проекті, ми побачимо, що мислитель бачить її як мережу (у розумінні цього концепту в рамках АМТ). Не як мережу в класичному її розумінні (на кшталт мережі Інтернет або телеграфних стовпів), а як особливий процес взаємодії збірок, груп і сил, як транспозиції та транспоненції, низку переходів і перекладів (переходів об'єктів впливу зовнішніх сил на інші рівні) [Latour, 1992; Latour, 2008; Латур, 2014]. Мистецтво управління єдине, згідно з Фуко, із самим процесом управління, оскільки саме такого роду мистецтво має на увазі особливі відносини між акторами тієї збірки, яку називають державою. Говорячи про державу, ми переходимо в площину не стільки політекономії, скільки безпосередньо політичної теорії Фуко. У ній простежуємо той самий підхід, що його ми спостерігали вище. Розгляньмо це детальніше.

Як ніхто інший, філософ розумів сутність і характер змін збірки — її розпад відбувався, щойно переставали діяти одні сили і починали діяти інші, коли актори перегруповувалися, а посередники ставали провідниками¹⁰ і навпаки. Це перегруповування призводило до зміни відносин між акторами, але, оскільки актор — не річ у собі, а сам репрезентує мережу відносин, змінювалися й самі актори. Блискавично зводилися в процесі соціальних змін кордони нових груп і падали старі, і ось ми вже маємо безліч збірок: азійська

⁹ І в цьому випадку йдеться про конструктивну роль релятивності.

¹⁰ Посередник залишається на своїй позиції під час дії сил, являючи собою статичну ланку ланцюга дії, натомість провідник під дією сил переміщується відносно своєї початкової позиції.

деспотія, античний поліс, середньовічна держава, Ватикан, держава доби раннього капіталізму, інформаційне суспільство, постдемократичне суспільство тощо. І всі їх іменують державами, за тими чи тими критеріями. А проте відносини всередині кожної зі збірок не зводять одну збірку до інших. Фуко в одній з лекцій каже: «Держава, ймовірно — всього лише складного змісту реалія, міфологізована абстракція, і значення її набагато менше, ніж вважають» [Фуко, 2005: с. 208].

Завданням же будь-якої суспільної науки є безпосередньо виокремлення елементів цього складного змісту (рос. — «сложносоставности»), визначення тих істотних, схоплених думкою моментів, завдяки яким ця абстракція є життєздатною. І лише після цього ми можемо говорити про абстракцію, яка, хоч як її назви, завжди присутня в тій чи тій соціальній теорії, хоча і не відіграє такої важливої ролі, як її елементи. «Держава ніколи, — за словами Фуко, — ні сьогодні, ні в своїй попередній історії не являє собою якусь цілісну структуру і не має ні будь-якої індивідуальності, ні суворой функціональності» [Фуко, 2011: с. 163]. Думка Фуко перегукується тут із концепцією Латура, яку останній називає «невизначеністю». Невизначеністю терміна, що охоплює явища, теорії, яка намагається претендувати на статус метатеорії. Коли ми говоримо про соціальні науки, мінливими та невизначеними є як самі терміни та їхній зміст, так і явища, які вони описують. Ще раз дамо слово Фуко: «З одного боку, ми бачимо, що і суб'єкт, і практика управління виявляються множинними, оскільки функцію управління, як з'ясовується, здійснюють не один, а, навпаки, велика кількість дуже різних людей: батько сімейства, настоятель монастиря, педагог, який виховує дітей, викладач, який навчає школярів, тощо. І оскільки управління множинне, остільки те, чим займається керівний своєю державою Государ, є лише одним з його різновидів» [Фуко, 2011: с. 140 — 141]. Але в якому вигляді проявляються різновиди відносин влади крім того, що вони, що очевидно, схоплені в їх відмінності один від одного? У вигляді зв'язків. У соціології Латура «соціальне» позначає не річ серед інших речей, на зразок чорної вівці, яка затесалася серед білих, а тип зв'язку між речами, які самі по собі не є соціальними» [Латур, 2014: с. 17]. Подібним чином слід також простежувати функції управління та управлінські практики (і саме таким чином їх простежує Фуко): наприклад, між дитиною та дитячим педагогом реалізується певний зв'язок, що виглядає як збірка. У цьому випадку це збірка, складена з: 1) дітей дошкільного віку, зібраних в одній аудиторії; 2) самої цієї аудиторії, обладнаної спеціальним чином (дошки, парти, освітлення); 3) дидактичного матеріалу, який дає викладач і над яким працюють діти; 4) власне викладача. Ці елементи є не просто істотними, але конституювальними, оскільки втрата їх означає втрату всієї збірки.

Змінюється один актор-мережа: діти виростають. Збірка розпадається, зв'язки перериваються, практика управління у цьому конкретному випадку припиняється. Але діти включаються в нову збірку, певним чином відмінну

від попередньої — відрізняються вони самі і четвертий елемент. Тепер цей елемент — вчитель, який навчає школярів. Як стверджує Латур, «віднесення себе до тієї чи тієї групи — це постійний процес, складений з невизначених, тендітних, суперечливих і постійно мінливих зв'язків... Акторів щохвилини спонукають включатися в групу, і часто більш ніж в одну» [Латур, 2014: с. 43]. Неперервний процес створення зв'язків і реалізації відносин, постійне включення-виключення акторів до/з групи, власне, і вимагають особливого типу раціональності, того, що Фуко називає раціональністю держави: «Державою управляють за властивими їй раціональними законами, які не виводять суто з природних і божественних законів, як і з одних лише заповідей мудрості і розсудливості; держава, як і природа, має власну раціональність, навіть якщо це раціональність особливого типу. І у зворотному порядку: мистецтво управляти не має шукати обґрунтувань у трансцендентних законах, у космологічній моделі або в якомусь філософському чи моральному ідеалі, воно повинно вивести принципи своєї раціональності з того, що становить особливу реальність держави» [Фуко, 2005: с. 198].

Іншими словами, практика управління є настільки множинною, розширеною, репрезентованою безліччю суб'єктів управління, наскільки вимагає її власна раціональність, а остання, власне, і є мінливою абстракцією, залежною, навпаки, від включення різних чинників, об'єктів, людей і нелюдей. Це постійно розширований і групоутворювальний гібрид (щодо поняття «гібрид» див.: [Латур, 2008]). Те, що Фуко називає «раціональністю держави», становить ніщо інше, як безперервний процес включень і виключень акторів, процес постійних змін, деформацій, деконструкцій, розсіювань формацій, конструкцій і збірок. При цьому не можна сказати, хто починає думку, а хто закінчує — Фуко чи Латур: обидва явища — процес включення і іманентна раціональність цих процесів, їх особлива логіка — спочатку присутні тут і зараз в кодуктивній (спільнодіяльній та спільнобуттєвій) єдності. Сутність процесу і сам процес в його перебігу симетричні або, як мінімум, паралельні. Це, звичайно ж, особливого роду спінозіанський паралелізм — ми вхоплюємо аспект, але обидва явища ні на хвилину не залишають загальне поле зору, не зводяться до двох ліній, що йдуть одна біля одної. Лінія, по суті, єдина, але з різних позицій ми сприймаємо її по-різному.

Тому у цьому конкретному випадку має місце тотожність (але не «дурна тотожність», яка нічого нам не дає): раціональність держави реалізується через постійне включення-виключення акторів-мереж, а включення-виключення акторів-мереж реалізується завдяки раціональності держави. Нам можуть спробувати заперечити, мовляв, така абстракція, як «правлячий клас», прагне до постійної стабільності, підтримки статус-кво й до утримання власної влади за рахунок незмінності того, що заведено називати «державними інституціями». Але якщо змінити аспект, така точка зору буде помилковою. Справа в тому, що підтримка стабільності державного режиму, конкретно визначеного режиму здійснення практик управління населенням, якраз є

постійним виключенням нових акторів-мереж, які неминуче виникають у зв'язку з тим, що суспільство — нестабільна збірка, нехай і менш абстрактна, ніж держава, але далеко не щось конкретне і викристалізоване. Єретики, вчені, революціонери, неадекватні (або, навпаки, дуже адекватні) управлінці, соціальні філософи, релігійні діячі, аж до терористів і клерків¹¹ — ті з них, хто вступає в конфлікт з чинним порядком речей, всі ті, хто не належить одностороннім чином до певної групи, стають перед вибором: спробувати перебудувати збірку або бути з неї виключеними тим чи тим чином.

Причому діють тут не стільки самі суб'єкти, стільки об'єкти різного рівня матеріальності, або ж продукти їхньої діяльності: від наслідків злочинних дій терористів (які 11 вересня 2001 привели до чергової перезбірки світової системи безпеки), аж до теорії Галілея за його часів та її наслідків у далекій перспективі. Коли-небудь ми скажемо, що діяльність професора С. Стратинга та його асистента К. Бекера¹² призвела до кардинальної перезбірки світової економіки XXI — XXII сторіч: рано чи пізно такий об'єкт, як електромобіль, остаточно витіснить двигуни внутрішнього згоряння, у зв'язку з чим такий компонент збірки, яку ми іменуємо «світовою економікою», як нафта, буде знецінений (або, як мінімум, позбавлений своїх ключових позицій). Що, у свою чергу, означатиме економічний крах держав, критично залежних від експорту нафти. Але для того, щоб це відбулося, необхідні, в свою чергу, інші актори-мережі, на зразок, наприклад, переходу світової економіки¹³ на ресурсно-орієнтовану. Найближчим часом, як стає очевидно, такого роду перезбірки очікувати не слід, але в довгостроковій перспективі це здається неминучим. Повертаючись до питання про «стабільність» держави, резюмуємо: підтримання цілісної та монолітної структури держави являє собою постійне виключення акторів-мереж, які порушують цю незмінність, акторами-мережами, що підтримують її. Таким чином, у наявності якась боротьба сил, активних та реактивних¹⁴, які взаємно переходять

¹¹ Одним із таких «клерків» свого часу став Альберт Айнштайн.

¹² Голландські вчені, які 1835 року створили перший прототип електромобіля.

¹³ І в цьому випадку термін «економіка» повертає собі значення, яке він мав у Стародавній Греції, — «засіб ведення господарства».

¹⁴ Поняття «активного та реактивного», на нашу думку, найкраще подано у праці Ж. Дельоза, присвяченій Ф. Ніцше: «З одного боку, очевидно, що у кожній дії присутне ствердження, а заперечення — у кожній реакції. Але, з іншого боку, дія та реакція часто постають як засоби або інструменти волі до влади, яка стверджує або ж заперечує: реактивні сили, інструменти нігілізму. З третього ж боку, дія та реакція потребують ствердження і в запереченні як в тому, що їх перевершує, але є необхідним для здійснення ними їхніх власних цілей. Нарешті, за більш глибокого розгляду, затвердження та заперечення виходять за межі дії та реакції, оскільки вони суть безпосередні якості становлення самого по собі: ствердження є не дія, але — влада активного становлення, активного становлення як такого; заперечення не просто реакція, але — реактивне становлення. Все виглядає так, немовби затвердження та заперечення одночасно іманентні і трансцендентні стосовно дії та реакції; вони утворюють ланцюжок становлен-

одна в одну, свого роду діалектика затвердження окремих акторів-мереж як реальних сил, груп та процесів, і заперечення як пригнічення інших акторів-мереж, виключення їх зі збірок або насильницького включення в інші збірки та групи. Все це відбувається у процесі розгортання того, що заведено іменувати «соціальними відносинами».

Важливо побачити загальний момент, притаманний як Латуру, так і Фуко: для них не існує опозиції між природою та культурою, суб'єктом та об'єктом тощо, але це не «канонічне» руйнування бінарних опозицій, властиве пост-модерністським філософам. Дихотомія все ж має місце, але це — дихотомія включеного в дію та виключеного з неї. Актори-мережі діють або бездіють, і в цьому вся різниця. Щось ми здатні схоплювати саме тому, що воно проявляється, а те, що приховано, незалежно, в чому воно приховується для нас, — у фізичних законах, невідомих науці, в потенційних соціальних відносинах, яких немає (але які можливі), — не може бути предметом дослідження до того моменту, доки воно не явлене нам у тому чи тому вигляді (чуттєві дані, логічно можливий образ, виведений в рамках теоретичних прогнозів, науковий факт тощо). У цьому, до речі, і проявляється «ніцшеанський» характер теорій Фуко і Латура. Для Ніцше боротьба активних та реактивних сил (згаданих вище) є, по суті, боротьбою за сцену, за право самопрезентації (або репрезентації інших). Ті сили, які беруть гору в певний момент, на час утворюють свого роду «поле метастабільності», що являє собою зв'язку збірок, доступну оку спостерігача. Ця зв'язка впливає на залучення в ці збірки актора-мережі. Ніцшеанська соціологія — це спроба розглянути все «в чистому вигляді», нібито на плоскій поверхні, як щось, явлене нам у замкненому самореферентному колі (або, радше, у ризомі) зв'язків між різного роду збірками. Такою, по суті, є фукольдіанська мікрофізика влади.

Різницю між підходами (методологіями і самими епістемологічними установками) у стандартній соціальній теорії і фукольдіанській / АМТ можна продемонструвати, проаналізувавши конкретну ситуацію, а саме — злочин та його соціологічну інтерпретацію. Проведемо уявний експеримент. Уявимо, що хтось скоїв ірраціональне (особливо жорстоке) вбивство. Підозрюваного затримано, і, через шерек свідчень, його визнано винним. Ним виявився член закритої релігійної секти, яка живе десь в Америці. Про секту мало відомо, оскільки вона не контактує з навколишнім світом, ізольована як технологічно (у жителів громади немає транспортних засобів), так і географічно (вона розташована десь у горах). Відомо лише, що секта є відгалуженням християнства. Типове пояснення з позицій лівої критики могло б прозвучати так: секта як перетворена форма суспільної свідомості спотворила світогляд людини і, внаслідок деструктивних імперативів у своїх до-

ня разом із мережами сил» [Дельоз, 2003: с. 128–129]. Саме цей «ланцюжок становлення» як спосіб здійснення практик окремих соціальних збірок наявний у соціології Латура та соціальній теорії Фуко.

гматах, довела її до ірраціонального вбивства. Ми можемо спостерігати приклади діяльності подібних сект упродовж людської історії: масові самогубства, придушення особистості, ритуальні вбивства, фінансові махінації, наркаторгівля тощо. Таким може бути первинний фрейм, ґрунтований на повідомленні: «Член релігійної секти жорстоко вбив людину». Але розслідування йде далі, і ми дізнаємося про нові дані: вбивця від народження був психічно хворим на генетичному рівні. Це дуже сильна людина, яка є, на жаль, розумово неповноцінною. Чоловік утік із поселення і скоїв цей злочин, ніхто не зумів його вчасно зупинити і проконтролювати. Крім того, стає відомо, що жителі поселення, за винятком конкретно цієї людини, яка, власне, не винна у своїх проблемах, насправді доброзичливі, миролюбні і ніколи нікому не бажають зла, включаючи супротивників по вірі.

Вину покладають на батьків, які вчасно не виявили проблеми в розвитку сина, а якщо виявили — не вжили ніяких заходів: не звернулися до лікарні, не поставили на облік тощо. Можливо, вважає соціолог, це вплив світогляду секти — залишати поселення суворо заборонено. Можливо, справа в забороні на транспортні засоби. Але ж можна дійти пішки! Ми отримуємо нові дані: мати вбивці померла при пологах, а батько, працюючи на каменоломні, пошкодив хребет і нездатний пересуватися. За всього бажання батько не зміг би доставити сина в місто (а він, як стає ясно потім, бажав). Значить, батько хотів, але фізично не міг допомогти своєму синові, хоча певні варіанти допомоги й існували. Можливо, винна громада, яка сама не зробила нічого для того, щоб допомогти синові свого побратима? Досить вигідне пояснення, і на цьому більшість соціологів із почуттям виконаного обов'язку закриває блокнот, задовольнившись «тривалим шляхом», який було пройдено.

Але подальші дослідження вказали на наступне: вбивця не визнавав нікого, крім власного батька. У селі проблем він не створював тому, що нормально взаємодіяв з навколишніми, за наявності батька поруч або, як мінімум, «десь неподалік». Варто ж було сторонньому почати з ним контактувати (за відсутності візуального контакту з батьком), як чоловік починав панікувати, лякатися і тікати — або з метою знайти батька, або бігти в пошуках укриття. Власне, саме в одному з таких випадків чоловік і втік, скоївши вбивство. Його когнітивна ніша, свідомість людини, яка страждає психічним захворюванням, була заповнена певним типом людей: вони були одягнені в певний одяг (як часто заведено у представників малих релігійних течій), їхні обличчя були знайомі йому від народження (за винятком рідкісних новонароджених), які зустрічалися йому вже в натовпі знайомих облич, вони були, крім того, поєднані (отілеснені) з єдиним життєвим середовищем, яке було йому відоме — із поселенням. Саме тому незнайому людину він розглядав як загрозу. Ті ж, хто міг би теоретично піти у «зовнішній світ» і розповісти уряду штату про свого проблемного співмешканця, були задіяні в догляді за добробутом поселення та за літніми людьми (яких, за даними перепису, було в рази більше, ніж молоді). Крім того, чоловік не створював

проблем оточенню. Покинути ж поселення означало бути назавжди відлученим від секти. Можна зрозуміти батька, готового на все заради сина, включаючи відлучення, але не можна, звичайно, звинувачувати інших в небажанні втратити зв'язок із рідною оселею заради Іншого. Адже ми ж, врешті-решт, живемо в суспільстві, в якому самопожертва не є об'єктом цивільного чи кримінального права — ця дія є опційною. Далеко не кожен член так званого громадянського суспільства сучасних демократичних держав буде готовий допомогти ближньому, якщо це означатиме позбавлення власних прав, свобод, оселі, близьких людей тощо, але це — не вина конкретної соціальної збірки, а наша природа, підкріплена соціальним і біологічним інстинктами самозбереження.

Розглянемо всю ситуацію лаконічніше, використовуючи термінологію Фуко і Латура. Соціологічне дослідження ситуації («хто винен? де першопричина?») в рамках фукольдіанського аналізу або АМТ являє собою свого роду величезну зв'язку ключів, серед яких ми добираємо той, що підходить для конкретно взятого замка. Більшість з них, як здається, підходить, але вони все ж є не тими — вони роблять один оберт, зупиняючись на цьому (а нам відомо, що замок відкриється лише після двох обертів). При цьому мить тому ми були готові оголосити, що знайшли потрібний ключ. Фактично «канонічні» соціологічні теорії зупиняються на першому оберті. Для них достатньою є наявність певних даних, які вказують на правильність інтерпретації ситуації з погляду вихідних положень самої теорії: остання, займаючись інтерпретацією, ніколи не страждає від «надлишку даних». Достатньо того, щоб факти **A**, **B** і **C** доводили слушність того, що подія сталася саме в зв'язку з тими чинниками, які вказано в теорії як першопричини, щоб визнати інтерпретацію правильною. Певний же факт **X** або визнають несуттєвим (бо у базовому фундаменті теорії факти типу «**X**» визнано несуттєвими), або ігнорують без достатніх на те підстав. Інша теорія може враховувати **X** і **C**, але заперечувати **A** і **B**. І так далі, скільки дозволить комбінаторика. Але подібні теорії, як правило, не встановлюють зв'язків, відносин між абсолютно всіма фактами, включаючи «несуттєві» (як з точки зору «здорового глузду», так і з позицій теорії, в рамках якої проводять дослідження). Саме тому ми ще на початку статті вказували на важливість усіх зв'язків.

В рамках соціології Фуко / Латура «перебирати ключі» означає підганяти існуючі збірки, всі збірки, які можна враховувати, до ситуації в спробі правильно її проінтерпретувати. Спочатку у нас є лише одна збірка: релігійна секта як причина вбивства. Потім входить новий актор-мережа — генетичне захворювання, яке й призвело до певного стану психіки. Це і є той самий актор-не-людина, щось діяльне, конкретна проявлена сила, яка не є суб'єктом. Ген — частина середовища, елемент внутрішньої конституції тіла, його слід тягнеться на мільйони років у минуле, він є також об'єктом дослідження біології та генетики. Але тут і зараз — це актор-мережа у соціальній ситуації. Збірка «громада» відходить на другий план як щось не-

суттєве, коли ми дізнаємося, що зв'язку між генами вбивці та громадою просто немає — вони «не резонують на одній частоті», не зумовлюють взаємно одне одного. «Громада», звичайно ж, випромінює певну владу, але це м'яка влада, яка нездатна була призвести цю конкретну людину до вбивства. З'являється збірка «сім'я»: владу сім'ї часто розглядають як чинник каузальності злочинної діяльності. У цьому випадку влада сім'ї знов-таки несуттєва. Але суттєвим є характер діяльності єдиного члена сім'ї вбивці, батька, і ще один не-людський актор-мережа — природа людини і навколишнє середовище, сума яких призвела до каліцтва конкретно взятої людини. Саме цей актор-мережа є силою, що тримає людину біля ліжка (інвалідного крісла) і не дає їй врятувати сина.

Можна звинуватити предків цієї громади в ізолюваності від суспільства, але можна рівною мірою, допустивши те, що громада не покинула своєї долини, якби буквально у кількох кілометрах від неї знаходилось місто, звинуватити «зовнішній світ», місто, в тому, що останнє не розрослося у бік громади. Крім того, невідомо до кінця, з яких причин переселилися предки членів громади, якщо, скажімо, взяти до уваги факт, що релігійною сектою громада є всього двісті років, а існує — вже близько чотирьохсот. Отже, перший актор-мережа: «погані гени» і «фізичні проблеми батька». Чи не є цей актор-мережа єдиним? Дехто може сказати, що він є єдиним, причому в такому значенні: «Ми у всьому розібралися, ми зрозуміли урок, треба копати, треба виносити за дужки, треба докопуватися до причини». Але для Фуко важливим є не тільки і не стільки пошук причини, скільки репрезентація, панорама, генеалогія та археологія як живопис соціального. Важливо зобразити всі моменти, навіть ті, які не були безпосередньо причиною вбивства, звести всі факти, які дали місце цій конкретній трагічній події: а це і такий актор-мережа, як середовище загалом, у тому вигляді, в якому воно існує, і навіть «дорога жертви». Йдеться, звичайно ж, не про вину жертви і не про те, що її «дорога» є причиною. Дорога жертви — актор-мережа іншого порядку, порядку, який зазвичай ігнорують, але в соціології Фуко і Латура якраз враховують. Це, висловлюючись мовою раннього Л. Вітгенштайна, «те, що має місце». Ця дорога, саме така, яка вона є, мала місце. Саме тому трагічна подія і сталась. Існували активний чинник (збірка «захворювання» — «фізичні проблеми батька») і шерех інтерпасивних акторів-мереж, фактів, незалежних один від одного, процесів, байдужих до поєднання, свого роду реактивних сил (не будь активного вторгнення, нападу на людину з боку невірноваженого чоловіка, не відбулося б і вбивства, і нерозумно гадати, що сталося б і чи сталося б щось узагалі). Склад середовища¹⁵,

¹⁵ «Середовище» у даному випадку розуміють як концепт *affordance* («дане у сприйнятих стимулах із навколишнього світу») філософа Дж.Дж. Гібсона, на противагу «фізичному простору» як такому. У феноменології аналогом цього терміна є «життєвий світ» або «навколишній світ», згідно з Е. Гусерлем та Я. фон Ікскюлем.

маршрут людини, яка стала жертвою вбивці, можна розглядати як свого роду операційно замкнені системи, які відділені від світу власною буттевістю, але які при цьому також поєднані зі світом на рівні структурного сполучення — в будь-який момент їх можна підігнати одне до одного, утворивши нову подію, зробити їх підключеними до іншої мережі, яка виникає у короткий та напружений момент (акт вбивства) і одразу розпадається. При цьому, що очевидно, вбивця не є причиною своїх власних дій, оскільки не є він і однозначною причиною всього акту: має місце саме поєднання неоднорідних та несумірних один з одним акторів-мереж, деякі з яких — активні, інші — реактивні (чи активні якісно по-іншому). Короткочасне з'єднання, пучок зв'язків, який розпадається буквально через мить після трагічної події. Таким чином, можна стверджувати про те, що ситуація складена не лише з патернів, окреслених соціальною теорією: вона не вкорінена виключно в соціальному як такому — це свого роду гібрид — сили «випромінюються» звідусіль: з біологічного, з топологічного, з фізичного просторів. Саме це Фуко називав мікрофізикою влади — будь-які структури, в рамках яких відбувається дія, які, як мінімум побічно, беруть участь у дії, в будь-який момент можуть стати чинниками, завдяки яким та чи та подія має місце. В інших же випадках першочергові (з точки зору тієї чи тієї теорії) чинники можуть у будь-який момент відійти на другий план.

Результати викладеного дослідження ведуть до низки висновків. Витоки акторно-мережевої теорії слід шукати не лише в переосмисленні реалізму та реїзму чи філософії Жюльєн Дельоза. Вплив політичної філософії Мішеля Фуко, головні положення якої розгорнуто в лекціях філософа, на онтологію Бруно Латура та епістемологічні засновки його соціальної теорії є безперечним. Фактично генеалогія соціального у Латура є розгортанням соціальної теорії Фуко. Ідеї Фуко щодо генеалогії влади, а також сам концепт «збірок», який має місце у концептуальному базисі Латура, передували як акторно-мережеві теорії, так і сучасній об'єктно-орієнтованій онтології, яка є безпосереднім продовженням теорії соціального Бруно Латура з екстраполяцією цієї теорії на світ як такий. В обох випадках ми маємо справи з підвалинами того, що можна схарактеризувати як «нелінійну» соціологію, яка при цьому відрізняється як від структурної антропології, так і від «розуміючого» підходу у соціальних науках: розуміння та структура є тут лише елементами складної системи збірок, взаємовпливів, дифузних процесів, а дослідження суспільства як на ідеографічному, так і на номотетичному (чи, радше, квазіномотетичному) епістемічних рівнях вимагають включення всіх можливих чинників та відносин, які мають місце у «субстанції» соціального. На відміну від більшості соціальних теорій, два нариси соціальних теорій Латура та Фуко вимагають відмовитись від вертикальної ієрархії у розгляді чинників, які детермінують поступ суспільства.

ДЖЕРЕЛА

- Гибсон, Дж.Дж. (1988). *Экологический подход к зрительному восприятию*. Москва: Прогресс.
- Делёз, Ж. (2003). *Ницше и философия*. Москва: Ad Marginem.
- Латур, Б. (2006). *Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейск. ун-та в Санкт-Петербурге.
- Латур, Б. (2015). *Пастер: Война и мир микробов, с приложением «Несводимого»*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейск. ун-та в Санкт-Петербурге.
- Латур, Б. (2014). *Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию*. Москва: Высшая школа экономики.
- Фуко, М. (2012). *Археология знания*. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная академия».
- Фуко, М. (2011). *Безопасность, территория, население: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977–1978 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2005). *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Часть 2*. Москва: Праксис.
- Фуко, М. (2016). *Лекции о «Воле к знанию» с приложением «Знание Эдипа»: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1970–1971 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2014). *Мужество истины. Управление собой и другими II: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1983–1984 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (1999). *Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы*. Москва: Ad Marginem.
- Фуко, М. (2007). *Психиатрическая власть: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1973–1974 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2005). *Ранние работы*. Санкт-Петербург: Владимир Даль.
- Фуко, М. (2010). *Рождение биополитики: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (1994). *Слова и вещи*. Санкт-Петербург: А-сэд.
- Foucault, M. (1984). «What is Enlightenment?» In: *The Foucault Reader*, ed. by P. Rabinow (p. 32–50). New York: Pantheon Books.
- Latour, B. (2013). *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (2014). *On Some Affects of Capitalism: Lecture given at the Royal Academy, Copenhagen*. [Электронне джерело]. Режим доступу: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/136-AFFECTS-OF-K-COPENHAGUE.pdf>.
- Latour, B. (2008). When things strike back: a possible contribution of «science studies» to the social sciences. In: *The British Journal of Sociology*, vol. 51, iss. 1. [Электронне джерело]. Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/sci-hub.io/doi/10.1111/j.1468-4446.2000.00107.x/pdf#>.
- Latour, B. (1992). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts (p. 225–258). In: *Shaping technology/building society: studies in sociotechnical change*. Cambridge, Massachusetts.

Статтю одержано 12.02.2016

REFERENCES

- Deleuze, G. (2003). *Nitsshe i filosofiya* [Nietzsche and philosophy]. Moskva: Ad Marginem.
- Foucault, M. (2012). *Arheologiya znaniya* [Archaeology of knowledge], Sankt-Peterburg: ITS «Gumanitarnaya akademiya».
- Foucault, M. (2011). *Bezopasnost, territoriya, naselenie. Kurs lektсий, pročitannyih v Kollezh de Frans v 1977–1978 uchebnom godu* [Security, Territory, Population: Lectures course, read in Collège de France in years 1977–1978]. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Foucault, M. (2005). *Intellektualyi i vlast: Izbrannyie politicheskie stati, vyistupleniya i intervyyu. Chast 2* [Intellectuals and power: The selected political papers, speeches and interviews]. Moskva: Praksis.

- Foucault, M. (2014). *Muzhestvo istinyi. Upravlenie soboy i drugimi II. Kurs lektsiy, pročitannyih v Kollezhe de Frans v 1983-1984 uchebnom godu* [The Courage of Truth: Lectures course, read in Collège de France in years 1983-1984]. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Foucault, M. (1999). *Nadzirat i nakazyivat. Rozhdenie tyurmyi* [Discipline and punish: the birth of prison]. Moskva: Ad Marginem.
- Foucault, M. (2007). *Psichiatricheskaya vlast: Kurs lektsiy, pročitannyih v Kollezhe de Frans v 1973 — 1974 uchebnom godu* [Psychiatric Power: Lectures course, read in Collège de France in years 1973 — 1974]. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Foucault, M. (2015). *Rannie raboty* [Early works]. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal.
- Foucault, M. (2010). *Rozhdenie biopolitiki. Kurs lektsiy, pročitannyih v Kollezhe de Frans v 1978 — 1979 uchebnom godu* [The Birth of Biopolitics: Lectures course, read in Collège de France in years 1978-1979]. Sankt-Peterburg, Nauka.
- Foucault, M. (1994). *Slova i veschi* [The order of things]. Sankt-Peterburg, A-cad.
- Foucault, M. (1984). What is Enlightenment? In: *The Foucault Reader*, ed. by Paul Rabinow (p. 32–50). New York: Pantheon Books.
- Gibson, J.J. (1988). *Ekologicheskii podhod k zritelnomu vospriyatiyu* [Ecological approach to visual perception]. Moskva: Progress.
- Latour, B. (2013). *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (2006). *Novogo Vremeni ne bylo. Esse po simmetrichnoy antropologii* [We have never been Modern: An essay on symmetrical anthropology]. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge.
- Latour, B. (2014). *On Some Affects of Capitalism. Lecture given at the Royal Academy*, Copenhagen. [Електронне джерело]. Режим доступу: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/136-AFFECTS-OF-K-COPENHAGUE.pdf>
- Latour, B. (2014). *Peresborka sotsialnogo: vvedenie v aktorno-setevuyu teoriyu* [Reassembling the social: an introduction to Actor–network theory]. Moskva: Vysshaya shkola ekonomiki.
- Latour, B. (2008). When things strike back: a possible contribution of ‘science studies’ to the social sciences. In: *The British Journal of Sociology*, vol. 51, iss. 1, . [Електронне джерело]. Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-4446.2000.00107.x/pdf#>.
- Latour, B. (1992). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. In: *Shaping technology / building society: studies in sociotechnical change* (p. 225–258). Cambridge, Massachusetts.

Received 12.02.2016

Мстислав Казаков

ФУКО І ЛАТУР: ДВА НАРИСИ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ

У статті проводиться дослідження акторно-мережевої теорії Бруно Латура та соціальної теорії Мішеля Фуко. В основі даного дослідження лежить компаративний аналіз обох соціальних теорій в дискурсі сучасних соціогуманітарних досліджень. Відмічається схожість обох соціальних теорій та конституюється історична спадковість теорії Латура відносно теорії Фуко. Констатується принципова «незавершеність» і відкритість проектів Фуко та Латура щодо змін, а також обґрунтовується їх практична перевага перед іншими сучасними соціальними теоріями. До числа переваг відноситься як сам факт «відкритості» теорій до творчих змін та постійної перебудови, так і принципово відмінний підхід, який включає елімінацію позиції «вченого-метаспостерігача», на противагу якому виноситься ствердження «вченого,

який іде за дійовими особами». Автор дотримується точки зору, згідно з якою практичне використання теорій Фуко та Латура є можливим в рамках їх синтезу (де ідеї Латура являють собою концептуальну кристалізацію ідей Фуко, у той час, як останні являють свого роду конкретизуюче розгортання загальних концептуальних схем Латура). Для ілюстрації того, як діють соціальні теорії Латура та Фуко у конкретних дослідженнях, проводиться уявний експеримент, який має відношення як до соціальної теорії, так і до кримінології, на основі чого аналізується підхід до вивчення подібних ситуацій у сучасних соціальних теоріях, які базуються на «жорсткій ієрархії», та «гнучкий» підхід, який пропонує акторно-мережева теорія.

Ключові слова: акторно-мережева теорія, біополітика, управління, збірка, археологія, генеалогія, Латур, Фуко, соціальна теорія

Mstyslav Kazakov

FOUCAULT AND LATOUR: TWO OUTLINES OF SOCIAL THEORY

The paper is dedicated to the study of actor-network theory of Bruno Latour and social theory of Michel Foucault. The research is based on the comparative analysis of both theories in the discourse of modern socio-humanitarian studies. The resemblance of both social theories, as well as historical succession of Latour's theory (from Foucault's) is noted. The author also constitutes principal "incompleteness", the openness of Foucault's and Latour's projects to changes, and tries to demonstrate their advantage in comparison with other social theories. The fact of "openness" is seen as one of the advantages, as well as fundamentally different approach to research that is based on elimination of "meta-observing scientist" position and constitution of "the scientist who goes after the actors". The author holds the position, according to which the practical use of the both theories may be productive in case of their synthesis (in which Latour's ideas represent the conceptual crystallization of Foucault's ideas, meanwhile, the ideas of Foucault can be seen as a sort of concretizing deployment of Latour's general conceptual schemes). The demonstration of Foucault's and Latour's social theories "in action" is based on thought experiment which is related to the social theory, as well as to criminology. On the basis of modeled situation the author analyzes the approach to studying such situations in modern social theories that are based on 'strict' hierarchy, comparing this approach to the one, which is proposed by the actor-network theory and presented as 'flexible' approach.

Keywords: actor-network theory, biopolitics, governmentality, association, archaeology, genealogy, Foucault, Latour, social theory

Казаків, Мстислав — кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Сфера дослідницьких інтересів — епістемологія, філософія науки, філософія свідомості, моральна філософія, акторно-мережева теорія, формальна соціологія, філософська думка Мішеля Фуко.

Kazakov, Mstyslav — candidate of sciences in philosophy, lecturer of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". Research interests: epistemology, philosophy of science, philosophy of consciousness, moral philosophy, actor-network theory, formal sociology, Michel Foucault's philosophic thought.
